

خلیج فارس از دیرباز تا کنون

خلیج فارس، دریای پرماجرای ایرانی

یکصد سال کشمکش پس از پنج هزار سال جنگ و ستیز در گاهواره تمدن

تألیف و تحقیق

احمد اقتداری



مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۸۷

اقتلاری، احمد ۱۳۰۴ -

خلیج فارس از دیرباز تاکنون: یکصد سال کشمکش پس از پنج هزار سال جنگ و ستیز در گاهواره تمدن / تألیف و تحقیق احمد اقتلاری - تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۷.

۴۱۳ ص: مصور.

ISBN 978-964-00-1158-4

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. خلیج فارس. ۲. خلیج فارس، منطقه -- روابط خارجی.

۹۵۵ / ۷۳

۱۳۸۷ خ ۸ الف ۷ / ۲۱۳۳ DSR

۱۳۳۲۶۸

کتابخانه ملی ایران

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۱۵۸-۴



مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۲۶۵-۴۱۹۱

خلیج فارس از دیرباز تاکنون

© حق چاپ: ۱۳۸۷، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نویت چاپ: اول

تألیف و تحقیق: احمد اقتلاری

ویراستار: نازی سلطانی

صفحه‌آرایی: فاطمه قاسمی

طراح جلد: مریم ماهر

حروف متن: لوتوس ۱۲ روی ۱۷ پوینت

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران، خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره ۱۰۰

شمارگان: ۱۰۰۰

بها: ۸۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه‌برداری، اسم از لیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیمه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱۵	 سرآغازی بر چاپ سوم
۱۷	 پیشگفتار
۲۱	 مقدمه
۲۳	 بخش اول
۲۵	 فصل اول - دریای پارس
۳۵	 فصل دوم - پنج هزار سال جنگ و ستیز در گاهواره تمدن
۳۵	 قسمت اول: عیلام
۳۷	 قسمت دوم: سومر
۴۱	 قسمت سوم: بابل
۴۷	 قسمت چهارم: آشور
۵۲	 قسمت پنجم: خلیج فارس در شاهنشاهی هخامنشی
۵۵	 فصل سوم - اسکندر در خلیج فارس
۶۱	 فصل چهارم - اقوام تازی بر ساحل خلیج فارس
۶۹	 فصل پنجم - جنبشهای دینی و سیاسی در ساحل خلیج فارس

۶۹.....	قسمت اول: قیام زنگیان و بردگان
۷۲.....	قسمت دوم: جنبش قرمطیان
۷۷.....	فصل ششم - دریانوردان بی‌باک
۷۷.....	قسمت اول: عمر دوباره
۸۴.....	قسمت دوم: از دریای پارس تا دریای چین
۹۲.....	قسمت سوم: سفر مارکوپولو
۹۵.....	فصل هفتم - شکوه دیرینه خلیج فارس
۹۵.....	قسمت اول: سیراف و کیش: ساحل مروارید غلطان، مشک و عنبر، ساج و خیزران
۱۰۰.....	قسمت دوم: هرمز، جزیره گنج
۱۱۹.....	قسمت سوم: جنگ دریایی و اخراج پرتغالیان
۱۲۷.....	قسمت چهارم: جزیره خارک، معبد خدای دریاها
۱۳۱.....	فصل هشتم - سیاحان در خلیج فارس
۱۳۷.....	فصل نهم - سرزمینهای ساحلی و جزایر خلیج فارس
۱۳۹.....	۱. کویت
۱۴۱.....	۲. قطر
۱۴۲.....	۳. ابوظبی
۱۴۳.....	۴. شیخ نشین دبی
۱۴۴.....	۵. شیخ نشین شارجه
۱۴۴.....	۶. شیخ نشین عجمان
۱۴۵.....	۷. ام‌القیوین
۱۴۵.....	۸. رأس‌الخیمه
۱۴۵.....	۹. فُجَیره
۱۴۵.....	۱۰. مسقط
۱۴۶.....	جزیره‌های خلیج فارس و بحر عمان
۱۴۶.....	الف - جزیره‌های دهانه تنگه هرمز در قسمت شمالی
۱۴۶.....	ب - جزیره‌های دهانه تنگه هرمز در قسمت جنوبی
۱۴۶.....	پ - جزیره‌های قسمت جنوبی خلیج فارس

ت - جزیره‌های قسمت جنوب باختری خلیج بین رأس رکن و خور عبدالله	۱۴۷
ث - جزیره‌های قسمت شمال شرقی خلیج	۱۴۷
بنادر تابعه لنگه	۱۵۸
فصل دهم - بحرین: بهشت دریا	۱۶۳
فصل یازدهم - طلای سیاه	۱۷۱
نفت در سواحل جنوبی خلیج فارس	۱۷۸
۱. نفت کویت	۱۷۸
۲. نفت بحرین	۱۷۹
۳. نفت منطقه بی طرف	۱۸۰
۴. نفت قطر	۱۸۰
فصل دوازدهم - نعمتهای دریا	۱۸۵
مروارید	۱۸۶
نمک	۱۸۹
خاک سرخ	۱۸۹
گوگرد و زرنیخ	۱۸۹
ماهی	۱۹۰
فصل سیزدهم - جهازات بادپیما	۱۹۳
۱. دسته قایقهای نجات، جهازات کوچک و تفریحی	۱۹۴
هوری	۱۹۴
کلک	۱۹۴
جالبوت	۱۹۴
ماشوه	۱۹۵
بَلَم	۱۹۵
گَه یا قَه	۱۹۵
بِگَاره	۱۹۶
شوتی	۱۹۶
۲. جهازات اقیانوس پیما	۱۹۶

۱۹۶.....	بوم
۱۹۶.....	بغلّه
۱۹۷.....	غنچه
۱۹۷.....	بطیل
۱۹۷.....	سُنبوی
۱۹۷.....	ناکُورآ
۱۹۷.....	مَحیلّه
۲۰۱.....	فصل چهاردهم - سرود ساحل
۲۰۵.....	فصل پانزدهم - امید به آینده
۲۰۷.....	بخش دوم
۲۰۹.....	فصل اول - نام خلیج فارس در متون و نقشه‌ها
۲۰۹.....	سابقه تاریخی
۲۱۹.....	نام خلیج فارس در نقشه‌ها
۲۲۰.....	استانهای ایران در ساحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان
۲۲۰.....	بندرهاى ساحل شمالی خلیج فارس و دریای عمان
۲۲۰.....	بندرهاى ساحل استان خوزستان
۲۲۱.....	بندرها در استان بوشهر
۲۲۲.....	بنادر تنگستان
۲۲۲.....	بنادر جزء
۲۲۳.....	بنادر دشتی
۲۲۳.....	بنادر استان هرمزگان
۲۲۵.....	جزیره‌های شمالی خلیج فارس و دریای عمان
۲۲۵.....	جزیره‌های شمال شرقی خلیج فارس
۲۲۶.....	زبانها و لهجه‌های سواحل و جزایر خلیج فارس و دریای عمان
۲۲۸.....	حقوق تاریخی مالکیت فعال و مستمر ایران
۲۲۸.....	مقدمه
۲۳۳.....	باسعیدو

۲۴۵	جزیره‌های تنب
۲۴۹	جزیره ابوموسی
۲۵۱	قابوس در راه تجدید وحدت عمان
۲۵۲	افزایش فعالیت امریکا و شوروی در منطقه خلیج فارس
۲۵۴	گفتگوهای مهم امریکا و شوروی درباره پایگاههای خلیج فارس
۲۵۵	مناسبات سلطان‌نشین عمان با رأس‌الخیمه و مداخلات
۲۵۶	آلمان باختری در یک امتیاز «بی - پی» در خلیج فارس سهیم شد
۲۵۷	کودتای شارجه از عراق ریشه گرفته بود
۲۵۷	قطر یک میلیون دلار به یمن شمالی داد و رأس‌الخیمه
۲۵۸	شهادت‌نامه به حقانیت ایران در جزایر اربعه
۲۶۰	تلخیص و ترجمه به معنی و به اختصار
۲۶۱	فصل دوم - عمانات - امارات متحده عرب
۲۶۱	عمانات زیر نفوذ سیاسی و اقتصادی امرای جزیره هرمز مقارن دوره صفویه
۲۶۲	عمانات در دوره تسلط پرتغال بر کرانه‌های شبه‌جزیره عربستان
۲۶۲	عمانات به روزگار نادر شاه افشار
۲۶۳	عمانات به دوران قاجاریه
۲۶۳	سرزمین کنونی عمانات
۲۶۳	سلطان‌نشین عمان
۲۶۶	امارات متحده عربی
۲۶۹	امارات هفت‌گانه
۲۷۳	فصل سوم - بحرین، «ایالت میش ماهیگ» ساسانی
۲۷۳	سابقه تاریخی بحرین
۲۷۴	بحرین کنونی
۲۷۷	گناه نابخشودنی: جدایی بحرین از ایران
۲۷۹	نفت خلیج فارس - ملی شدن صنعت نفت ایران
۲۸۰	نگاهی کوتاه به جنگهای اخیر خلیج فارس
۲۸۲	مجموعات عربی درباره خلیج فارس

۲۸۴.....	خلیج فارس و عرب‌ها.....
۲۸۶.....	هشدارهای دیگر.....
۲۸۶.....	برای ثبت در تاریخ و عبرت فرزندان ایران.....
۲۸۹.....	امید به آینده.....
۲۹۳.....	فصل چهارم - تأثیرات خارجی جنبش ملی نفت ایران.....
۲۹۳.....	مقدمه.....
۲۹۴.....	مسئله نفت.....
۲۹۵.....	نخست‌وزیری دکتر مصدق.....
۲۹۶.....	تهدیدات انگلیس و دغدغه‌های امریکا.....
۳۰۰.....	ایران، انگلیس و عملیات جنگ روانی.....
۳۰۴.....	پشتیبانی از جنبش ملی ایران.....
۳۰۷.....	تأثیرات جنبش ملی نفت ایران در خاورمیانه.....
۳۰۸.....	الف- تأثیرات ذهنی جنبش ملی ایران بر ملت‌های خاورمیانه.....
۳۱۱.....	ب- تأثیرات عینی جنبش ملی ایران در خاورمیانه.....
۳۲۱.....	مصدق و جنبش عدم تعهد.....
۳۲۳.....	جمع‌بندی.....
۳۲۴.....	پیوست یک: دو گفتار از خلیل ملکی پیرامون جنبش ملی ایران.....
۳۲۵.....	پیوست دو: ترجمه مقاله «سرمشق بزرگ برای خاور».....
۳۲۷.....	فصل پنجم - تاریخ دریانوردی ایران.....
۳۳۰.....	کتاب اساسی منبع برای مطالعات تحقیقی درباره تاریخ دریانوردی ایران.....
۳۳۵.....	منابع جدید.....
۳۳۶.....	منابع یونانی و اروپایی.....
۳۳۶.....	منابع از دوره صفویه به بعد.....
۳۳۷.....	کشتیرانی ایرانیان در دوران باستان.....
۳۴۹.....	فصل ششم - دریانوردی و کشتیرانی هخامنشیان.....
۳۴۹.....	به روزگار داریوش بزرگ.....
۳۵۳.....	جنگ دریایی دماغه آتوس.....

۳۵۳	جنگ زمینی ماراتون
۳۵۴	به روزگار خشایارشا
۳۵۶	نبرد سالامیس
۳۵۸	ایرانیان از توفان شکست خوردند نه از یونان
۳۶۰	دریانوردی ایرانیان بعد از هخامنشیان
۳۶۲	دریانوردی و کشتیرانی ایرانیان دوره ساسانی
۳۶۷	دریانوردی و کشتیرانی ایرانیان در اوایل دوران اسلامی
۳۶۸	دریانوردی و کشتیرانی ایرانیان از قرن دهم تا شانزدهم میلادی
۳۶۹	رهنامه، رهمانی، رهمانج
۳۶۹	شیرازی‌ها در افریقای شرقی
۳۷۳	تمدن شیرازی در شرق افریقا و اثر آن در تشکیل ملت سواحلی و زبان سواحلی
۳۷۳	تمدن شیرازی در شرق افریقا
۳۷۵	ملت سواحلی و زبان آنها
۳۷۶	زبان سواحلی
۳۷۹	فصل هفتم - از دریای پارس تا دریای چین
۳۷۹	موضع‌نگاری و شرح سفر دریایی سلیمان سیرافی از بندر سیراف
۳۸۳	دریانوردی ایران در دوران صفویه، افشاریه، زند، قاجار و پهلوی
۳۸۴	شیخ شهاب احمد بن ماجد جلفزاری بندر گنگی دریانورد ایرانی راهنمای
۳۸۶	دلایل ایرانی بودن ابن ماجد
۳۸۹	منابعی برای مطالعه بیشتر
۳۹۱	نمایه

سرآغازی بر چاپ سوم

امسال (۱۳۸۵ - ۱۳۸۶)، سال «خلیج فارس» نامیده شده است. خلیج فارس دریای پرماجرایی ایرانی، پس از پنج هزار سال جنگ و ستیز در این گاهواره تمدن، با آغاز قرن بیستم میلادی و در حدود یکصد سال پیش مورد توجه سیاستهای فرهنگی، اقتصادی و سیاسی بیشتر ملل پرآوازه جهان واقع شده است. ایران یعنی مادر بوم کهن این دریای پرماجرا، از حدود یکصد سال پیش در گیر و دار کشمکشهای سیاسی و فرهنگی با دول همسایه عرب خود و استعمارگران موزی و بی انصاف و ستمگر اروپایی و روسی و چینی و ترک و تاتار و افریقایی و امریکایی و آسیایی واقع شده است. در سالهای اخیر جنگها و درگیریهای نظامی، مناقشات نفتی با دروغپردازیهایی فرهنگی ملل همسایه و غیرهمسایه توأم شد، مصرانه و مجدانه کوشش نموده اند که نام خلیج فارس را به نام خلیج عرب تبدیل و منافع ملی و اقتصادی و سیاسی و فرهنگی چند هزار ساله با ایران در خلیج فارس و دریای عمان را در خطر نلبودی قرار دهند و در این گناه کبیره و نابخشودنی ملل مسلمان و غیرمسلمان هم آوا شده اند. وزارت امور خارجه ایران (معاونت فرهنگی و پژوهشی) طی قراردادی مرا موظف به فراهم آوردن و آماده ساختن کتابی نموده است که با نام *خلیج فارس از دیرباز تا کنون* در دسترس طالبان و محققان قرار گیرد.

برای اجرای آن تعهد و ارضای خاطر شریف محققان و دانشجویان اکنون این کتاب را آماده چاپ کرده ام. چاپ این کتاب را به مؤسسه محترم امیرکبیر واگذار نمودم و امیدوارم تا

نمایشگاه کتاب (سال ۱۳۸۶) به زیور طبع آراسته شود و طالبان و محققان و دانشجویان و فرهنگ‌پژوهان و ارباب سیاست را به کار آید.

از بصیرت و درایت مدیران محترم مؤسسه امیرکبیر سپاس گزارم و مزید توفیق آنان را در خدمات فرهنگی و ملی آرزومندم.

احمد اقتداری

تهران، دی ۱۳۸۵

پیشگفتار

کتاب خلیج فارس در سی و هشت سال پیش (۱۳۴۵) چاپ شده و اکنون نایاب است. در این مدت سی و هشت سال، وقایع و حوادث گوناگونی در این منطقه حساس و استراتژیک جهان به وقوع پیوسته، اما به طور دقیق و صحیح در هیچ یک از کتب منتشر شده تا این زمان، درباره آن وقایع بحث و تدقیق نشده است. به علاوه از زمان جنگ کانال سوئز (۱۹۶۸ م.) اصطلاح مجعول و غیرواقعی و غیرمستدل خلیج العربی برای نام خلیج فارس، برای نخستین بار بر زبان سرهنگ جمال عبدالناصر مصری جاری شد و اعراب سواحل جنوبی خلیج فارس با عداوت و لجاجت خاص از آن سرهنگ مغرض پیروی کردند و تا به امروز این نام مجعول را برای خلیج فارس به کار می‌برند. این مشاجره لفظی بین ایرانیان و عرب‌های سواحل جنوبی خلیج فارس موجب ظهور نابسامانیها و ناهنجاریهای فراوان در روابط سیاسی و بازرگانی بین ایران و کشورهای سواحل جنوبی خلیج فارس گشته است.

مسائلی چون تشکیل امارات متحده عرب، بازگشت جزایر ایرانی تنب بزرگ و کوچک و ابوموسی منصوبه انگلستان به مادر بوم خود ایران، ملی شدن صنعت نفت ایران، تحولات سیاسی و بازرگانی منطقه خلیج فارس، گفتگوها و گفت و شنیدها و جنگ و صلحهای منطقه، جنگهای نظامی در منطقه و ادعاها و مخالف خوانیهای کشورهای عرب همسایه و غیرهمسایه ایران درباره جزایر ایرانی خلیج فارس، مسائل بازرگانی و دریانوردی، مسائل نفت و حمل و

نقل نفت از خلیج فارس، مسائل فرهنگی و مدنی منطقه خلیج فارس، همه و همه در طول زمان و متناسب با تحولات دوران، مسائلی آفریده‌اند که موجب کشمکشها و بروز حوادث و وقایع جدید در خلیج فارس شده‌اند و خلیج فارس را پس از پنج هزار سال جنگ و ستیز که در این گاهواره تمدن رخ داده و در الواح و سنگ‌نبشته‌ها و تواریخ مکتوب آشوری، بابلی، کلدانی، ایلامی و هخامنشی، تورات، تواریخ یونانی، تواریخ ارمنی و سریانی و تواریخ به زبانهای فارسی و عربی و به زبانهای اروپایی ثبت و ضبط شده است، بر سر زبانها انداخته و میدانی برای بحث و جدلهای سیاسی و منازعات نفتی و بازرگانی و جنگهای نظامی و برخوردها و حمله و هجومهای وحشتناک تکنیکی شگفت‌انگیز به وجود آورده است. استعمار به گونه جدید در این منطقه رخ نموده و استعمار به گونه جدید به چپاول و غارت ثروتهای ملل منطقه پرداخته است. در چنین حال و هوایی اطلاع از اوضاع جدید پیش آمده، به‌خصوص برای طبقه درس‌خوانده و منور و علاقه‌مند به مصالح ملی ایران ضرورت خاص دارد.

بخش دوم این کتاب را که در واقع ادامه خلیج فارس پیشین است، برای آگاهی فرهیختگان و جوانان و مدیران کشور، به‌خصوص ایرانیان اندیشمند آماده چاپ و انتشار کرده‌ام، و امید که مفید فایده‌ای باشد تا خلیج فارس همچنان «دریای پارس، دریای پرماجرای ایرانی» بماند و همچنان که قرون و اعصار متمادی در برابر بیگانگان و دشمنان ایران پایدار و استوار و ایرانی و پارسی مانده است، تا جهان باقی است پایدار و استوار و ایرانی و پارسی بماند.

احمد اقتداری

تهران، ۸ دی ۱۳۸۳

مقدمه

خلیج فارس و دریای عمان، دریای پرجوش و خروشی که مرزهای جنوبی، جنوب غربی و جنوب شرقی ایران را در بر گرفته است، چگونه به وجود آمده؟ بر آن چه‌ها گذشته؟ تا چه اندازه می‌توان از نظر اقتصادی، بازرگانی و دریانوردی از آن بهره‌برداری کرد؟ چرا روزگاری بس آباد، پر نعمت و پر رونق بوده و به زمان ما فراموش شده است؟ آیا امیدی به آبادانی و رونق آن می‌رود؟

من به گمان خویش، این کتاب را آن گونه پرداخته‌ام که جوانان را بدون مراجعه به کتابهای متعدد و رنج مطالعه فراوان به کار آید، و پیران را ملالی نیفزاید و تا حدی پاسخی به همه این پرسشها باشد.

امید من آن است که جوانان و پژوهندگان بخوانند و دریابند که چگونه خلیج فارس از نظرات مختلف شایان دلبستگی و توجه است، باشد که به همه بندرها و جزیره‌ها و آب و خاکش دل بندند و در حفظ و آبادانی آن بکوشند.

احمد اقتداری

تهران، فروردین ۱۳۴۵